

ГЕОПОЛИТИЧКИ И ГЕОСТРАТЕГИЈСКИ
ЗНАЧАЈ РАШКЕ ОБЛАСТИ

Љубомир Гиговић

Министарство одбране Републике Србије
Војна академија – Катедра природноматематичких и техничких наука

Рашка област нема одлике простора од посебне геостратешке важности ако се узму у обзир површина, природни ресурси и број становника. Међутим, њен географски, саобраћајни и војногеографски положај, гекултурна детерминисаност, као и специфични етнодемографски процеси, учинили су тај простор веома значајним из геостратешког и геополитичког аспекта. Њена важност је утолико значајнија уколико се има на уму да је то простор подељен између Србије и Црне Горе, оптерећен сложеним, не само интерконфесионалним, него и интраконфесионалним односима и комплексном националном структуром, што га са становишта безбедности чини потенцијално неуралгичним.

У тексту се разматрају географски, историјски, политичко-географски, културолошки и демографски процеси релевантни за геополитички и геостратегијски положај Рашке области.

Кључне речи: *Рашка област, Србија, геополитички положај, геостратегијски положај.*

Увод

Рашка област је сложен и веома значајан простор са историјског, географског, геополитичког, геостратегијског и војног становишта. То је територија која у јединствену целину повезује главне делове српског етничког простора: Србију и Црну Гору, као и Републику Српску са Косовом и Метохијом. Из тих разлога, Рашка област има непроцењив значај, како са војногеографског и демографског становишта, тако и са геополитичког и безбедносног. Иако питање Рашке области, у новије време, представља само једну алку у огромном ланцу геополитичких претензија, оно има свој историјски континуитет. Историја Рашке области почиње од средњовековне српске државе, преко Османлијског царства, Аустроуграских претензија за про-

дирање на југоисток, до данашњих дана када се на простору Рашке области преплићу различити геополитички интереси. У вези с тим, Рашка област за Србију има обновљени геополитички, геостратегијски, безбедносни и интеграциони значај, пре свега у географском и регионално-политичком повезивању српских етничких простора кроз европске институционалне оквире.

Територија и име Рашке области

Територијално одређење Рашке области представља комплексан научни проблем. Наиме, неоспорна је историјска чињеница да Рашка област представља средњовековно српско територијално државотворно језгро (из којег се српска држава ширила према околним земљама), које се не може уоквирити у одређену географску, етничку, политичку или другу целину. Из таквог нејединства, у бројним научним радовима сусрећемо се са мноштвом олако прихваћених назива или политички наметнутих назива као што су: Санџак, Новопазарски Санџак, Рашка регија и други. У свакој од тих студија не постоји јединствен став о територијалном дефинисању тог дела простора, без обзира на то како се он зове. При описивању територије Рашке, различити аутори су је различито територијално одређивали. Рашком облашћу се подразумевала територија са неједнако одређеним границама, од ужег схватања по којима је обухватала само насеља у долини реке Рашке и насеља којима је стално привредно и културно-просветно средиште у Новом Пазару,¹ па до ширег схватања, по којима се та област ограничавала на простор између Дурмитора и Сињаевине на западу, Комова и Проклетија на југу, Копаоника до Косовске Митровице на истоку и Моравске Србије на северу.²

Поред тога, велики број аутора са становишта политичких опредељења, у јавном и научном иступању, Рашку област називају „Санџак“ под чијим појмом најчешће означавају територију која је од 1864. до 1880. године припадала тадашњој административној јединици – *Новопазарском санџаку*.³ Како се том појму придавао, а и данас придаје, значај географске, етничке и политичке целине, потребно га је ближе дефинисати. Појам „Санџак“ је представљао основну административно-територијалну јединицу у Османлијском царству, чија реч на турском значи *застава*. За време вишевековне турске власти на нашим просторима било је двадесет пет санџака, у европском делу седамдесет седам, а почетком 19. века било је две стотине деведесет санџака у целом Османлиј-

¹ Петровић, П.: *Рашка, антропогеографска проучавања*, Етнографски институт, САНУ, Београд, 1984, стр. 11.

² Лутовац, М.: *Етничке промене у области Старе Рашке*, Отисак из Гласа СССVII, САНУ, књ. 20, Београд, 1978, стр. 230.

³ Дашић, М.: „Административно-територијални положај Старе Рашке у доба турске владавине и настанак имена Санџак“, *Зборник радова*, Пријеполје, 1994, стр. 22.

ском царству.⁴ Назив „Санџак“ за административно-управне јединице у Турској укинут је 1921. године, стога не постоји ниједан разуман основ коришћења тог појма у политичком смислу, а, посебно, у географском. Нарочити допринос у разјашњењу тог појма дао је и француски антропогеограф Гастон Гравје, који у познатој регионално-географској студији *Новопазарски санџак* (1912) наводи: „Што се тиче самог израза Новопазарски санџак, ово такође административно значење је ушло у текући језик дипломата, па чак и географа, престало је да има икакав смисао, јер нема више Санџака Новог Пазара...“⁵ Стога, према историчару Терзићу, једино прихваљив назив за ту област је *Рашка*, не само из разлога што такав назив представља сегмент укоренењен у српској традицији и прошлости, већ и зато што указује на континуитет између српске државности пре Османске владавине и после ње. Према њему, за наметање термина „Санџак“, који се све до данас задржао у политичко-географској терминологији одређених геополитичких кругова, најзаслужнији су били Аустроугарска дипломатија, која је уместо историјског назива области „Рашка“, лансирала појам „Санџак“, као и КПЈ.⁶ Наиме, у току Народноослободилачког рата (НОР) руководство Комунистичке партије Југославије (КПЈ) и Народноослободилачког покрета реафирмисало је појам „Санџак“, који у Краљевини СХС и Југославији није постојао. Најзначајнији догађај у том правцу било је проглашење партизанске аутономне области Санџака 1943, која је обухватала територију осам старих срезова: Бјелопољског, Пљеваљског, Прибојског, Милешевског (Пријепоље), Нововарошког, Сјеничког, Дежевског (Нови Пазар) и Штавичког (Тутин). Над овим простором власт је имало Земаљско антифашистичко веће народног ослобођења Санџака (ЗАВНОС), као највише политичко законодавно и извршно тело народне власти у Рашкој области. После ослобођења (март 1945), донета је одлука да се ЗАВНОС распусти и да се срезови: Прибојски, Милешевски, Нововарошки, Сјенички, Дежевски и Штавички припоје Србији, а Пљеваљски и Бјелопољски, Црној Гори. Тиме се територија Рашке области нашла у њеним историјским границама из 1912. године – од тада *де факто* и *де јуре* „Санџак“ не постоји. Он данас не постоји, ни као географски, нити политичко-територијални појам или облик друштвеног уређења, нити Републике Србије, нити Републике Црне Горе.

С обзиром на изнете ставове о простирању Рашке области, а према научним проучавањима новијег датума,⁷ Рашка област се територијално може

⁴ Терзић, С.: „Употреба исламског фактора у балканској стратегији великих сила: Рашка и Санџачко питање“, *Настава историје*, бр. 5, Друштво историчара јужнобачког и сремског округа, Нови Сад, 1997, стр. 78.

⁵ Гравје, Г.: *Новопазарски санџак*, Српски књижевни гласник, Београд, 1913, стр. 26–27.

⁶ Терзић, С.: „Рашка или Санџак (о судбини обласног историјског имена Рашка)“, *Милешевски записи*, бр. 2, Пријепоље, 1996, стр. 207.

⁷ Гиговић, Љ.: *Етнодемографски процеси у Рашкој области у другој половини 20. века и њихов геополитички значај*, докторски рад, Географски факултет, Београд, 2008, стр. 23.

одредити у границама шест општина југозападне Србије и четири општине северне Црне Горе. Има површину од 7.929 km² и у 788 насеља (са насељем Међуречје – општина Рудо⁸), према последњем спроведеном попису, живело је 379.418 становника.

Географски положај Рашке области

Географски положај представља онај чинилац који у теорији географије, има велику геополитичку и геостратегијску важност. Значај географског положаја сликовито је изрекао Наполеон: „Дајте ми географски положај једне земље, и ја ћу вам рећи какав је и каква ће убудуће бити њена спољна политика.“⁹ Због тога је географски положај незаобилазан предмет анализе свих који комплексно третирају однос географског простора и политичко-историјских збивања.

Посматрано глобално, Рашка област се налази на северној и источној хемисфери Земље, Јужној Европи, централном делу Балканског полуострва, југозападу Србије и северу Црне Горе. Регионално-политички је подељена између две самосталне државе – Србије и Црне Горе. Рашка област представља својеврсни природни спој тих држава и обухвата делове југозападне Србије и северне Црне Горе. Са становишта физичко-географског положаја, Рашка област је у основи пространа брдско-планинска зараван која лежи на југоисточном ободу Динарског планинског система. Према Цвијићу, то је најзгоднија централна област високих и шумовитих крајева између Таре и Западне Мораве.¹⁰ Спада у најкршевитије пределе Балканског полуострва. То су највише заравни Динарског система, од Копаоника и Рогозне на истоку до Дурмитора, Комова, Сињаевине, Бјеласице и реке Таре на западу, које махом дубоким и уским долинама просецају реке: Лим, Ибар, Љубовађа, Бистрица, Чеотина, Рашка, Увац и друге, образујући мања или већа проширења у облику плодних котлина. Гледано у целини то је планинска тврђава, али и раскрсница са које воде путеви, познати још од римског времена, према Морави, Јадранском мору и Вардару.¹¹ Таквим рељефним склопом Рашка област је географски затворена. Мањим природ-

⁸ Такозвано *Босанско острво*, захвата површину од 3,96 km² и административно-политички припада Републици Српској (Босна и Херцеговина), односно општини Рудо.

⁹ Милетић, А.: *Искушења геополитичког земљотреса*, Тајна Балкана, СКЦ, Београд, 1995, стр. 153.

¹⁰ Цвијић, Ј.: *Политички значај Новопазарског санџака*, Сабрана дела, књ. 3, САНУ, Београд, 1987, стр. 119.

¹¹ Цвијић, Ј.: *Природне области, Балканско полуострво*, Сабрана дела, књ. 2, САНУ, Београд, 1991, стр. 68.

ним отворима гравитира према југоистоку где је од Предње Азије удаљена око 600 km, у односу на југ и Јадранско море има око 100 km растојања, затим у правцу запада од Сарајева се налази на растојању од 50 km и према северу од политичког и економског средишта Србије – Београда, удаљена је око 150 km ваздушне линије. Поменута запажања о географским особинама Рашке области указују на њен средишњи положај у односу на суседне пределе. Такав положај и остале географске особине условиле су да је, од средњег века до данашњих дана то подручје, у одређеним историјским условима, имало значајну геополитичку улогу.

Саобраћајни положај Рашке области

Геопростор Рашке области има значајну саобраћајну функцију. У том смислу, Цвијић је истицао њене *пластичне и комуникационе* особине као и транзитни значај између Босне и Херцеговине, Косова и Метохије, Скопља, затим између Србије и Црне Горе.¹² Преко простора Рашке области водили су важни стратегијски правци који су били условљени смером протезања планинских венаца и речних долина. Најзначајнији је свакако био „Босански пут“, који је повезивао Скопље и басене Косова и Метохије са Сарајевом. Значај Босанског пута био је појачан трансверзалним путевима од Јадранског мора: „Дубровачки пут“ из Дубровника за Ниш, Скопље и Цариград, „Виа Дрина“ преко Требиња, Билећа, Гацка и Србиња уз Ћехотину до Пљеваља, а одатле други пут за Лим и Полимље, и „Зетски пут“ који се спуштао са високих површи Рашке области, долином Дрима према Скадру и Лијешу.

У новије време, на основу валоризације свог транзитно-географског положаја, Рашка област је добила веће саобраћајно значење. Рељеф Рашке области условио је најважније саобраћајне правце који су груписани према пружању планинских венаца и речних долина. Најважнији комуникацијски правци су: *Јадранска магистрала* која се пружа правцем запад–исток. То је магистрални пут ширег регионалног значаја, који чини излаз према Србији, Косову и Малој Азији; *Полимска магистрала* која се меридијански пружа Лимском долином од Берана, преко Бијелог Поља и Пријепоља до Увца (код Прибоја); *Златиборска магистрала* која се ослања на Полимску магистралу код Бистрице и пружа готово меридијански до Кокин Брода. Поред наведених путних праваца, прворазредан геостратешки и саобраћајни значај за Србију има пружни правац *Београд – Бар*, на коју је оријентисан значајан привредни потенцијал Србије.

¹² Цвијић, Ј.: *Политички значај Новопазарског санџака*, Сабрана дела, књ. 3, САНУ, Београд, 1987, стр. 119.

Војностратегијски значај Рашке области

Посматрано из војностратегијског аспекта, Рашка област у оквиру ратишта Србије има непроцењив значај. То је део државног простора који покрива целу дужину државне границе Србије према Црној Гори и осетљиви део границе према Босни и Херцеговини. Рашка област обухвата око 120 km стратегијске дубине Србије по упоредничкој оси, и око 60 km по меридијанској оси. Ако би се (у перспективи и најнеповољнијој варијанти) тај простор нашао изван граница државног простора Србије, њена стратегијска дубина свела би се на приближно 150 километара. Свођење стратегијске дубине државе на тако безначајне димензије учинило би веома неповољним њен укупни војностратегијски положај.

Значај војностратегијског положаја Рашке области, одређен је и њеним географским односима према Јадранском и Егејском мору. Она је природно предодређена да буде спона између Србије и Црне Горе, односно Поморавља, Подриња и Подунавља, са долином Зете и Црногорским приморјем. То је простор према коме воде више стратегијских праваца на Балкану и на коме се они завршавају, и уже на територији Србије, али самим тим и простор са кога полазе ти исти правци који избијају у долине Ибра и Лима. Сви главни стратегијски правци ратишта Србије увиру у тај простор, чиме он у стратегијском смислу, представља јединствену просторно-географску целину. Наиме, на Балканском полуострву се могу издвојити три значајнија стратегијска праваца: Панонско-моравски, Балкански и Јадранско-црногорски. Од наведених праваца, геопростор Рашке области се налази непосредно у зони Јадранско-црногорског стратегијског правца, док је преко долина Лима, Ибра, Западне Мораве и Косова и Метохије у посредној природној вези са осталим стратегијским правцима. Стога, војном контролом тог простора, омогућава се стратегијски маневар снага и њихово „преливање“ са једног правца на други правац, за дејства према Косову и Метохији, Западној Морави, Црној Гори и Босни и Херцеговини.

На основу уопштене анализе војностратегијског значаја Рашке области може се закључити, да она са позиције Србије, поседује највиши војностратегијски ниво за стратегију одбране државног простора Србије. Геопростор Рашке области представља пространо стратегијско тежиште ратишта Србије које у једну целину обједињује контактне просторе који воде према северу, истоку и југоистоку. Евентуалним губитком тог дела, компромитовала би се стратегијска дубина ратишта Србије, а снаге безбедности би на југозападном делу имале стратегијски вакуум и, извесно, нерешиве војностратегијске проблеме.

Карта 1 – Стратегијски положај Рашке области

Геополитички положај Рашке области

Геополитички положај државе или региона прожима у себи комплексну оцену природног потенцијала, геодемографских процеса и савремене културно-политичке реалности.¹³ Територија Рашке области одувек је била посебан, истовремено веома сложен проблем балканске и европске геополитике у целини. На њој су се вековима укрштали путеви који су повезивали источни и југоисточни део Балканског полуострва са земљама западне Европе. Стога су походи са југоистока ка северозападу, и обратно, имали тачку пресека на том геополитичком простору. На територији Рашке области укрштали су се супротни интереси и утицаји великих европских и светских сила. Најпре, интереси средњовековне српске државе, затим Османлијског царства, касније Аустроугарске, у балканским ратовима Краљевине Србије и Црне Горе, све до данас, када се на том простору преплићу интереси модерних геополитичких творевина атлантизма, Средње Европе и исламског света. Да би боље схватили многе догађаје који су у вези са простором Рашке области, неопходно је историјски елаборирати њену политичко-географску улогу.

Историјски аспект геополитичких функција Рашке области

Прва српска држава се првобитно формирала на подручју које је обухватало долине река Рашке и Студенице, Пештерску висораван и Полимље. На западу су је увек називали Рашком („*Rassa*“, „*Rascia*“, „*Regnum Rasciae*“), а на истоку Србијом. О Србима у Рашкој области Јиричек истиче „У унутрашњости планинске земље од мора до Дунава, простире се област првобитних, правих Срба која је име свог малог племена дала целом околном подручју“.¹⁴ На том простору формиран је први српски племенски савез, касније Рашка жупа, из које је у 12. веку конституисана средњовековна независна држава Рашка.

За време Немањића, Рашка област, као централно језгро средњовековне српске државе, добија велики значај за Србе и постаје геополитички нуклеус и макротврђава српске средњовековне државе, одакле је почело њено ширење ради окупљања српских земаља на југоисток према Косову, на север према Дунаву, на запад према Босни и преко Захумља и Зете према Јадранском мору и Далмацији. Захваљујући погодном географском положају и склопу земљишта, Рашка област у том периоду пружала је повољне

¹³ Грчић, М.: *Политичка географија*, Географски факултет, Београд, 2000, стр. 181.

¹⁴ Јиричек, Ј. К.: *Историја Срба I*, Библиотека фототипских издања, Змај, Београд, 1990, стр. 124.

услове – како за геополитичко ширење српске државне власти на суседне српске земље у византијском поседу, тако и за одбрану против удара и провала Византије, Мађара и Бугара на слободну српску територију, као и за развој аутохтоне културе и духовног живота. Геополитичку прекретницу у развоју српске средњовековне државе представљао је Дежевски сабор (1282), када су српска властела геополитичко тежиште државе померили из Рашке области на југ. Рашка област се тада нашла у средишту државе, где се одвијао богат духовни живот, док је њен геополитички и војностратегијски значај био у другом плану.

Продором Турака променио се и геополитички положај Рашке области. До тада периферна област, она је постала „ходник“ којим су се кретали Турци према Босни и даље на запад.¹⁵ После Косовске битке, крајем 14. века, највећи део територије Рашке области припадао је Области Бранковића, која је с обзиром на изванредан стратегијски значај за даља турска продирања представљала објекат сталних турских напада. Турци су, коначно, заузели Рашку 1455. године, када се завршило њено средњовековно раздобље. Турским освајањем Србије и Босне, та област је имала прворазредни геополитички значај као централна зона на „босанском путу“, јер су Османлије преко коридора Рашке области одржавале везу између централне власти Отоманске империје и Босне, на западу Царства, и преко Босне са суседним областима преко Уне и Саве.

Од Берлинског конгреса Рашка област је добила свој пун геополитички значај, којим је окончана Велика источна криза (1875–1878), и од тада представља важан геополитички чвор на Балканском полуострву. У њеном геополитичком животу тога времена значајну улогу имали су, пре свега, Аустроугарска, Турска, Србија и Црна Гора. За Аустроугарску стратегијски коридор преко Рашке области представљао је реалну могућност да на најпогоднији начин оствари своју геополитичку константу продора на Исток, да преко ње под свој утицај стави цели простор Старе Србије, овлада Косовом, вардарском долином и Солуном. Из тих разлога она је на Берлинском конгресу (1878) покренула такозвано „Санџачко питање“. Због тога се у бечким круговима говорило да је Санџак за Босну, исто што и Босфор за Црно море, јер се једино преко те области Аустроугарска могла пробити на Исток. Са становишта интереса Турске, територија Рашке области била је њено последње геополитичко упориште чијим би губитком она била избачена из средишњег дела Балкана. Стога је било разумљиво њено настојање да докаже „турска историјска права“ на ту област чињеницом да је њоме овлада још од половине 15. века и да је преко ње водио најкраћи пут до њене најзападније провинције Босне и Херцеговине, над којом је све до 1908. го-

¹⁵ Лутовац, М.: *Етничке промене у области Старе Рашке*, Глас CCCVII САНУ, Одељење друштвених наука, књ. 20, Београд, 1978, стр. 207.

дине имала номинални суверенитет. Формирањем два српска државотворна и ослободилачка језгра, у Шумадији и у Црној Гори, Рашка област је имала нов национални значај у географском и геополитичком повезивању Србије и Црне Горе, а шире и осталих српских земаља. Она је представљала „копчу“ српских земаља са које се могло сигурно и благотворно утицати на све стране, а нарочито на југ и север. Стога се сматрало да Рашка област представља животно питање српскога народа коме је Берлински конгрес одлуком о формирању Новопазарског санџака, – између Србије и Црне Горе, располутивши га на два дела, изрекао страшну казну.¹⁶

Након успешно завршеног Првог балканског рата 1912. године, и ликвидације турске власти, Рашка област је ушла у састав суверених држава Србије и Црне Горе. Цвијић истиче да је тада нестала област која је представљала симбол балканске политичке несигурности, односно „политичка земљоузина“ називана Новопазарским санџаком. Тиме је Србија добила учвршћен географски положај и одређену географску слику.¹⁷ Међутим, Први светски рат 1914. године, онемогућио је геополитичку стабилност Рашке области. Аустроугарске снаге су настојале да поновно искористе рашке муслимане ради остварења својих експанзионистичких интереса. У вези с тим, Аустроугарска је заостравањем односа између Срба и муслимана у Сјеници (1917) организовала конференцију свих муслиманских председника општина на којој је донета Резолуција којом се тражи одвајање бивше турске административно-територијалне целине Новопазарског санџака од Србије и Црне Горе и њено трајно припајање Босни и Херцеговини, а уколико се то не може остварити, онда се моли аустроугарска влада за аутономни статус. До реализације те сепаратистичке идеје није дошло јер је 1918. године победничка војска Краљевине Србије поново ослободила простор Рашке области.

По завршетку Првог светског рата, Рашка област је у нову државну заједницу југословенских народа ушла као заостало и сиромашно подручје. У таквом стању дочекан је Други светски рат. Од априлског рата 1941. године до коначног ослобођења Југославије, Рашка област је била трајно ратно жариште. Због њеног геополитичког положаја, на том простору дошло је до сукоба немачких, италијанских, квислиншких и комунистичких интереса. Сви они су тежили да Рашку област задрже под својом доминацијом. У току НОР-а руководство КПЈ је реafirмисало појам „Санџак“ проглашењем Земаљског антифашистичког већа народног ослобођења Санџака (ЗАВНОС), које је образовало скупштинске и извршне органе власти, чиме је та област стекла предуслове за признавање посебне административне целине у новој

¹⁶ Војводић, М.: *Међународни положај Србије у време ослободилачких ратова од 1876. до 1878. године*, Народни музеј, Чачак, 1997, стр. 42.

¹⁷ Цвијић, Ј.: *Антропогеографски и етнографски списи*, САНУ, Београд, 1987, стр. 233.

Југославији. Његова функција у току рата, највероватније је проистекла из потребе за чвршћим, компактнијим, оперативнијим начином партизанског руковођења на том простору ради превазилажења лошијих међунационалних односа изазваних јачањем муслиманске милиције – с једне стране, и четничког покрета – с друге. Превазилажењем тог проблема у комунистичкој Југославији, нестало је потребе и за тим концептом аутономности, па је ЗАВНОС распуштен, већ 1945. године.

Савремени геополитички положај Рашке области

Развој новијих историјских и геополитичких догађаја учинили су да Рашка област и данас буде један од најважнијих геополитичких чворова на Балканском полуострву у којој се преплићу најмање четири геополитичке сфере интереса:

1. *америчка сфера интереса* – од деведесетих година прошлог века дошло је до битних измена поретка утицаја великих сила на Балкану, као уосталом и у читавом свету, у којем је почела да доминира једина преостала светска сила, Сједињене Америчке Државе, које у традиционалном геополитичком односу представљају поморску, атлантистичку силу. За атлантисте, сходно својим геополитичким интересима утемељеним на поморској моћи, савезници су идентификовани у онима који им посредством своје гравитације мору могу омогућити продор у балкански простор (*Hartland* – копнену унутрашњост), односно у простор од прворазредног значаја за контролу евроазијског обода. То су (пре свих): Турска, Албанија заједно са косовско-метохијским Албанцима, јужнословенски муслимани и други. На тај начин, САД су своје присуство у Средоземљу и приобалним просторима прошириле успостављањем „војне и друге сарадње“ са Турском, Албанијом, Македонијом, као и својом улогом кључног фактора „југословенске кризе“ стајањем иза муслиманских интереса у Босни и Херцеговини и албанских интереса на простору Косова и Метохије.

2. *немачка сфера интереса* – као копнена сила и противтежа атлантизму Немачка константно тежи ка изградњи европске дијагонале чији је вектор усмерен према Балкану, Малој Азији и Блиском истоку (*Drang nach Osten*). Она се правцем северозапад–југоисток након деведесетих година прошлог века политички и економски вратила на Балкан, потврђујући тиме традиционални континуитет њених интереса и политике на Балкану. Главни инструмент у модерној немачкој геополитици према дијагоналама јесте њена спољна економска активност. У вези с тим, она користи друштвено-економске трансформације у Источној Европи и враћа своје економске позиције у региону. Због својих дугорочних интереса – од продора на југоисток, што ближе нафтним изворима до све наглашенијег присуства на тим про-

сторима, Немачка покушава да угрози америчку доминацију на Балкану, Средоземљу и Блиском истоку. Ради својих интереса Немачка одржава традиционално добре односе, не само са Турском, већ и са исламским светом уопште. Ипак, због високог степена американизације Турске, има уздржан став на могуће Турско продирање у дубину Балкана, ближе Средњој Европи и њено прикључење Европској унији.

3. *турска сфера интереса* – У симбиози заједничких интереса са САД, огледа се и геополитички наступ Турске као регионалне силе. Реч је о концепту, у коме Турска као нови стратешки ослонац Америке у исламском свету, игра вишеструку улогу: посредује америчке стратешке интересе међу исламским државама, омогућава америчко присуство на балканском простору (*Hartlandu*) и представља америчку противтежу Немачкој превласти у централној Европи и на Балкану, у онемогућавању реafirмације њеног геополитичког сна о овладавању Малом Азијом, и ширим басеном Црног мора и Каспијског мора. Поред тога, Турска се као својеврсно отеловљење својих интереса и интереса исламског света, појавила као легитимни заступник муслиманског становништва на Балкану. Геополитичке акције Турске последњих деценија усмерене су на оживљавање „Отоманског“ утицаја, и отвореном подршком „свим балканским муслиманима“. Изјава (покојног турског председника) Тургута Озала: „Наш је циљ, економско-политичко и војно опкољавање Србије, као један од првих корака ка обнављању турске Империје од Јадрана до Кинеског зида“, јасно потврђује идеју о муслиманској трансверзали, од Далеког истока преко Средњег истока и Блиског истока до Јадрана. У оквиру тог геополитичког пројекта могуће је увидети и геостратегијски значај балканске муслиманске дијагонале, односно прешевско-кумановског, рашког и горажданског мостобрана.

Муслиманска дијагонала или правац познатији као „зелена трансверзала“ простире се од Мале Азије, Тракије, Македоније, Косова и Метохије, Рашке области, Босне и Херцеговине до Цазинске крајине, као најистуреније исламске тачке у Европи. То је веома важна копнена веза коју муслимани покушавају да демографски и политички контролишу како би је учинили потпуно проходном за исламски утицај ка Средњој Европи. Од Једрена, односно турске границе у Европи, преко јужне Бугарске и Македоније до Цазинске крајине, Рашка област представља најзначајнију карику у ланцу исламске балканске трансверзале. Њен значај са становишта турских интереса је вишеструк. Прво, Рашка област је простор у коме је процес исламизације половино завршен, за разлику од (непосредно) околних простора Босне, Косова и Метохије и Албаније, где је тај процес скоро доведен до краја. Друго, исламска трансверзала није непрекидни појас територије исте ширине на целој својој дужини. За разлику од простора Косова и Метохије, где је најшира, јер у себе укључује и Албанију, на делу Рашке области најужа је, а

тима и геополитички најосетљивија. Такође, Рашка област се налази на самом европском средишту исламске дијагонале, без које би она била пресечена на приближно 120 km и без озбиљнијих могућности да се обезбеди сигуран двосмерни исламски утицај на Балкану.

Из наведеног, јасне су геополитичке акције Турске која посредно, преко активности локалних муслиманских политичких организација са простора Рашке области, настоји да од Рашке области оформи јединствени политички простор. Муслиманско национално веће Санџака усвојило је 1993. године, тзв. Меморандум о успостављању специјалног статуса за Санџак, документ који разрађује елементе државности, аутономије, децентрализације и регионалне организације. Тај документ је и даље званична платформа МНВС-а, који је 1993. године променио име у Бошњачко национално веће Санџака (БНВС). Та теза која је, уз мање модификације, заступљена више од једне и по деценије, с обзиром на позната историјска искуства значајно оптерећује међуетничке односе у Рашкој области, што свакако има негативне геополитичке и безбедносне импликације.

4. *српска сфера интереса* – у условима процеса геополитичке дезинтеграције српских етничких простора од Крајине, Босне, раздвајања Србије и Црне Горе, и најновије сепарације Косова и Метохије, Рашка област је постала простор од посебног егзистенцијалног значаја за Србију. Она, геополитички речено, јесте „меки трбух“ српског етничког простора и Србије као његове матице. Евентуални губитак Рашке области створио би „српску геополитичку рупу“ на осетљивом делу простора, где постоји муслиманско становништво, што би оснажило исламски клин увучен у територију Србије. На тај начин, она би примила исламски карактер и имала би вишеструку геополитичку улогу. С једне стране, представљала би својеврсни геополитички ослонац за даље ширење ислама на околне просторе, док би с друге стране, везивање Рашке области са територијама под муслиманском доминацијом (БиХ, Косово и Метохија) подстакло даљу дезинтеграцију српског етничког простора у свим правцима: запад, север, северозапад и исток. На тај начин, Србија би у перспективи постала својеврстан „геополитички богаљ“, што би довело до минимизирања значаја географског положаја Србије и српског народа на Балкану.

На основу анализе државе као живог организма и „закона раста државе“, по коме она није настала одједном, већ се у својој еволуцији постепено територијализовала, Раџел је за тај процес, истакао значај централног језгра (колевке), око којег је ширењем еволуирала државна територија. Ако тај модел применимо на српској држави, Рашка област, несумњиво, представља њено централно језгро. То је простор на коме је српска средњовековна државна идеја добила своју почетну форму. Она представља српску геополитичку макротврђаву, њен балкански Хартланд, или државну осовину, одакле је вршена њена експанзија у дубину Балканског полуострва. У процесу

територијалне еволуције модерне Србије формирано је више различитих централних језгара (Шумадија, Београд) па Рашка област није изгубила свој централни српски кохезиони, интегративни и државни значај. Она и даље представља њено оригинално историјско централно језгро.¹⁸ Стога, њено очување унутар државног простора Србије заузима посебно место у сфери српских геополитичких интереса.

Најновији геополитички процеси на Балкану, резултирали су сужавањем и сепарацијом српског етничког простора до нивоа који скоро да искључује њихову значајнију улогу и утицај на балканске токове и процесе. Посебан значај у стратегији разбијања српских етничких простора има и проглашење независности Косова и Метохије, које је довело до озбиљног слабљења српског чиниоца у региону, који је већ располућен према Републици Српској и Црној Гори. У таквим геополитичким околностима Рашка област се из средишњег географског положаја нашла на њеној периферији. Савремени покушаји да се Рашка област трансформише у територијалну и етничку периферију, маргинализује у српској колективној свести, као и покушај обезвређивања њеног егзистенцијалног значаја (за Србију) имају за циљ њену државну дезинтеграцију. Рацел је давно уочио правило историјског искуства да се држава ствара на ободима етничких кругова, дакле тамо где изазови непријатељстава изискују државу као најпотпунији и најчвршћи облик одбране заједнице. Будући да Рашка област вековима представља простор контактне зоне, који прима ударе најснажнијих етноконфесионалних и геополитичких потреса – може да се закључи о величини геополитичког значаја Рашке области за Србију и о њеним српским егзистенцијалним интересима који су у вези са тим делом њене територије.

Поред државотворног и централно интегративног карактера за Србију, Рашка област представља и сакрално-географско средиште српске државе и културно-цивилизацијског идентитета српског народа. У њој су размештени многобројни знакови српског националног и цивилизацијског идентитета. Ту је поникла српска писменост и књижевност (у Бијелом Пољу је написано Мирослављево јеванђеље, а у Расу, Вуканово), ту су рођени, живели и стварали и први писци биографске књижевности (Свети Сава, Стефан Првовенчани), фреско-сликари и други ствараоци српске средњовековне цивилизације и културе. У долинама Рашке, Лима и Ибра формирана је и аутохтона градитељска школа позната у историји уметности као рашка школа, која је својим високим дометима превазилазила националне границе. Монументални споменици те школе: Студеница, Сопоћани, Ђурђеви ступови, Милешева, Црна Река, као и бројне цркве и манастири на „светим водама Лима“, данас сведоче о једној великој цивилизацији и развијеној култури Срба у средњем веку на том простору. Сви ти монументални културни спо-

¹⁸ Грчић, М.: *Политичка географија*, Географски факултет, Београд, 2000, стр. 115.

меници, престони градови, сакрални објекти и друга култна места са веома развијеним духовним животом и данас чине једну хомогену, богату националну културну баштину.¹⁹

Рашка област има посебно место у склопу целокупног српског бића и у духовном и културном погледу може јој се дати епитет Српске Свете Горе. Стога, сакрално-географски аспект евентуалног губитка те територије, не би био само материјалан и не би могао до краја да се сагледа.

Територија са таквим државотворним и етничким идентитетом од непроцењивог је значаја за опстанак, функционисање и суверенитет српске државе и њеног народа, и отуда проистиче њен егзистенцијални геополитички значај за Србију и српски народ. То није само обична територија, коју захвата држава Србија, већ и органски део њеног бића (*Кјелен*),²⁰ са којим је везана безбројним узајамним везама. Стога, хипотетичким губитком тог дела Србије, била би поништена димензија историје, настанка и опстанка српске државе. Истовремено, то би значило и губитак културних и цивилизацијских репера (у духовном и материјалном смислу), етничких и религијских корена, демографских потенцијала, као и српског државотворног наслеђа – што би водило њеном државном пропашћу.

Геополитичка детерминисаност геокултурних елемената Рашке области

Култура и цивилизација као основни фактори и детерминанте савремених геополитичких процеса заступљене су пре свега у концепцијама културне иконографије Готмана, педесетих година прошлог века, и идеји о сукобу цивилизација харвардског професора Хантингтона крајем прошлог века.²¹ Према тим теоријама највећи безбедносни ризици јављају се на местима сусрета различитих цивилизација и култура. На основу таквих схватања, разлике у религијским културама инструментализују се за подстицање сукоба од стране геополитичких центара моћи и за довођење датог простора у њихову политичку и економску зависност.

Са наведеног становишта, Рашка област представља један од комплекснијих региона Балкана и Европе. Као резултат геокултурне историје, становништво Рашке области је подељено на два велика цивилизацијска, културна и религијска система: православно-хришћански и исламски. Стога,

¹⁹ Дашић, М.: *Административно-територијални положај Старе Рашке и настанак имена Сањак, Области Старе Рашке крајем XIX века и почетком XX века*, Пријепоље, 1994, стр. 24.

²⁰ Грчић, М.: *Политичка географија*, Географски факултет, Београд, 2000, стр. 112.

²¹ Хантингтон, С.: *Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка*, ЦИД, Подгорица, 1998.

Рашка област не представља само геополитички чвор, већ гранични појас религија и духовно размеђе на коме се укрштају и секу лукови православља и ислама. Због постојања „етничког коктела“ (Бжежински) и „несавршених политичких граница“ (Хантигнтон), религијске поделе оставиле су неизбрисиве трагове на њену геоисторију и геокултуру, на односе сарадње и сукоба између народа и култура. Таква верска измешаност у периодима геополитичке стабилизације водила је мултиконфесионалној кохабитацији, док је више пута инструментализована за ширење сукоба. У оба случаја религија је представљала облик геополитичке комуникације између народа и њихових управљача, у првом случају драгоцен облик комуникације, а у другом разоран. Сложеност и динамика је стога главна црта узајамних односа религије и геополитике која се водила на том простору. Највећи уплив у поље геополитичког, на простору Рашке области доживела је религија кроз процес исламизације, који се неједнаким интензитетом спроводио над православним становништвом готово пет векова, затим у периоду решавања „Источног питања“ и последњој деценији прошлог века.

Поред мултиконфесионалне и мултикултуралне детерминисаности, геокултурну историју Рашке области карактеришу и специфични етнокултурални процеси који су обележени пре свега континуираним етничким разједињавањем јединственог српског етноса који на том простору егзистира од 12. века. Разлике између доминантних етничких заједница и етнодемографских система у Рашкој области, Срба и Црногораца с једне стране, и Бошњака и Муслимана с друге, резултат су сложених геополитичких и религијских процеса у којима етничност није била примарни модел за формирање њиховог националног идентитета. Наиме, на делу је била двострука етничка сепарација српског етноса. Прва, на основама религијског издвајања из српског етничког корпуса – случај стварања Муслиманске (Бошњачке) нације, и друга на политичко-државним основама – стварање Црногорске нације. На том принципу стварања нација настале су многе противречности између тзв. објективних карактеристика и самоидентификације етничке припадности, између историјског „родовског корена“ и самосознања. Стога се може рећи да је формирање етничких и националних група у Рашкој области управо резултат процеса акултурације, асимилације и геополитичке манипулације.²²

Створена верска, етничка и културна сложеност становништва Рашке области представља потенцијалну платформу за остваривање геополитичких интереса великих сила, јер преплитање историјског и актуелног, мешање прошлости и садашњости, неминовно води заоштравању супротности и конфликта међу припадницима различитих етничких и религијских група. Кроз историју, на том простору, као и на читавом Балкану, верске и етничке

²² Гиговић, Љ.: *Етнодемографски процеси у Рашкој области у другој половини 20. века и њихов геополитички значај*, докторски рад, Географски факултет, Београд, 2008, стр. 79.

посебности становништва употребљавале су се ради остваривања интереса геополитичких центара моћи. Међутим, и поред конфликта у драматичним историјским околностима, заједничко словенско порекло, блискост језика, традиционални патријархалан начин живота, условили су да тај простор до данас очува своју мултиконфесионалну и мултиетничку природу. Доказ тој тврдњи јесте очувана културна баштина, у којој су заступљене тековине хришћанске, али и исламске културе.

Геополитички аспект етнодемографских процеса у Рашкој области

Рашка област је простор са најсложенијом етнодемографском структуром и њеним развојем. Савремена етнодемографска композиција Рашке области резултат је њеног географског положаја, историјских, културолошких догађања и различитих геополитичких интереса, од егзистенцијалних (српских) до експанзионистичких, који су резултирали етничком различитошћу становништва. На том простору су још од средине 15. века, а нарочито краја 17. и почетка 18. века, створена два етнодемографска система (хришћанско-православни и исламски), који се данас индетификују преко различитих културолошких, социолошких и репродуктивних особина. Између та два система, поред историјских и антропогеографски условљених етнонационалних и културолошких разлика, изражене су и значајне разлике у биолошкој репродукцији, старосној структури и миграционој мобилности. Таква асиметрија може се дефинисати и као својеврсна демополитика, чијом се реализацијом могу остваривати одређени геополитички циљеви што представља посебан геополитички значај етнодемографских процеса у Рашкој области.

Етнички процеси, етнички састав и популациона динамика етничких заједница Рашке области, у другој половини 20. века, може се сагледати на основу података седам послератних пописа становништва, од 1948. до 2002/3. године. Међутим, сваки попис је у одређеној мери био одраз политичке климе која је утицала на изјашњавање грађана о националној припадности. Партијско-политички утицај јесте најочигледније методолошки имплементиран стварањем Муслиманске нације, као јединственог светског феномена потпуне идентификације конфесионалног и националног.²³ Стога, методолошка недоследност у пописима после Другог светског рата највише се односи на становништво јужнословенског етничког порекла које припада исламском културно-цивилизацијском кругу. Наиме, муслимани југословенског етничког порекла могли су се у попису 1948. годи-

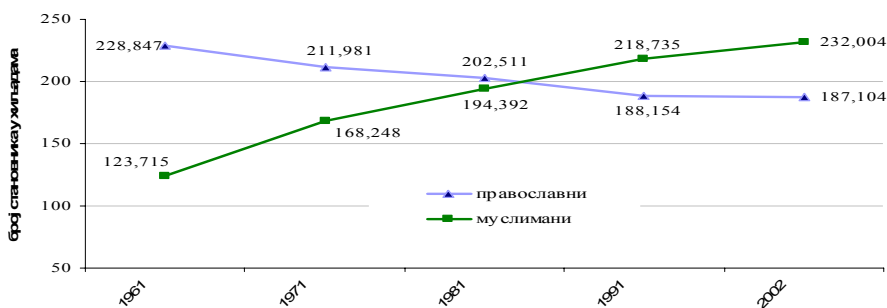
²³ Радовановић, С.: „Мogućност коришћења статистичке грађе за анализу етнографских и етнодемографских процеса“, *Зборник радова*, Географски институт, САНУ, Београд, 1996, стр. 266.

не декларисати као „Србин-муслиман“, „Хрват-муслиман“, „Македонац-муслиман“ или „неопредељен-муслиман“, с тим што су само неопредељени муслимани исказивани посебно, док су преостали укључивани у одговарајућу националност. У 1953. години, лица која су изјавила да су муслимани, као и остала лица југословенског порекла, која се нису ближе национално определила – сврставана су у групу „Југословени неопредељени“, док је за национално неопредељена лица која нису била југословенског порекла уписиван одговор „национално неопредељен“. У попису 1961. године дошло је до нове модификације групе муслимана југословенског порекла и, сходно томе, извршена је и промена у класификацији националне припадности. Према методолошким упутствима 1961. године „Муслиман“ означава етничку, а не верску припадност и тај одговор су могла уписивати сва лица југословенског порекла без обзира на верску припадност, ако сматрају да припадају тој етничкој групи. На основу пописа из 1971. године, муслимани су исказани као „Муслимани“ у смислу народности, док су у пописима 1981. и 1991. године Муслимани исказивани као један од југословенских народа. У попису 2002. године (односно 2003. за простор Црне Горе), та класификација има два модалитета: Муслиман и Бошњак. Познато је да је процес сазревања бошњачке нације, односно преименовања националног имена Муслимана у Бошњаке политички артикулисан у последњој деценији прошлог века. Међутим, део те етничке заједнице (нарочито у Црној Гори) још није прихватио ту одлуку, већ и даље свој идентитет одређује на основу конфесионалне припадности. У вези с тим, укупан етнодемографски развој Рашке области значајно је условљен и политичким факторима, који за разлику од демографских, нису утицали на укупан демографски развој популације Рашке области, али су зато значајно утицали на редистрибуцију између појединих етничких група.²⁴

Поуздана слика о смеру и интензитету етнодемографских процеса у Рашкој области (која је заснована на демографским факторима), може да се добије праћењем демографског развоја постојећих етнодемографских система, који су се јасно издиференцирали од шездесетих година прошлог века. Етнички процеси, који су се одвијали на простору Рашке области, одликовали су се двосмерним демографским развојем карактеристичним за одвојене етнодемографске системе, који су за последицу имали, у свим међупописним периодима, континуирано смањивање, како апсолутног броја, тако и релативног удела у популацији Рашке области, православно-хришћанског религијског корпуса (Срби и Црногорци) и константан раст муслиманског религијског корпуса (Албанци, Турци, Муслимани, Бошњаци). Тако је 2002/3. године удео првих (православно-хришћанског религијског корпуса), у односу на 1961. годину, смањен за 20,2%, уз истовремено повећање удела других (муслиманског религијског корпуса) за 19,7 одсто. Такође, муслимански религијски корпус је у свим међупописним периодима бележио позитивне стопе раста, за разлику од право-

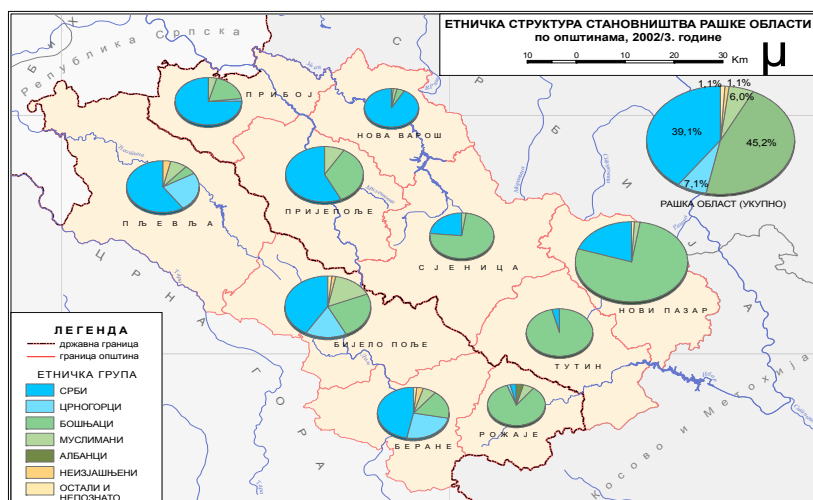
²⁴ Гиговић, Љ.: *Етнички састав становништва Рашке области*, Глобус, СГД, Београд, 2008, стр. 114.

славно-хришћанског контингента, за који су својствене негативне вредности наведених обележја. Највећи дебаланс (изузимајући период до 1961. године, када је извршена етничка консолидација Муслимана) у погледу пораста муслимана и смањења православних забележен је од 1961. до 1971. године, у којој су муслимани популационо доживели раст свог корпуса по годишњој стопи од 30,5‰, за разлику од српско-црногорског корпуса, који се смањивао по просечној стопи од 7,7‰. Међутим, динамика повећања муслимана и смањења православних у последње две деценије текла је мањим интензитетом, тако да је у последњој пописној декади (1991–2002/3) дошло до релативног смањења диспропорције у погледу њиховог популационог развитка. Православни су, у односу на претходне међупописне периоде, забележили смањење своје популације и релативног учешћа мањег интензитета, по просечној годишњој стопи од –0,5‰, док се муслимански етнoдемографски контингент, иако са међупописно најмање забележеним порастом по просечној годишњој стопи од 5,4‰, и даље развијао интензивније у односу на укупну популацију Рашке области (2,8‰), чиме су повећали своје учешће за 2,3 процентна поена (графикон 1).

Графикон 1 – Популациона динамика етнoдемографских система Рашке области од 1948. до 2002/3. године

Према последњим пописима становништва 2002/3. године у етничкој структури Рашке области, најбројнију етничку групу са 171.660 лица или 45,2% популације чинили су Бошњаци. По бројности, следили су: Срби, са 148.406 лица или 39,1%; Црногорци са 26.958 или 7,1% и Муслимани са 22.882 лица, односно 6,0% популације Рашке области. Интересантно је да је забележен завидан број од 4.154 лица (1,1%) који су били национално неопредељени. Од осталих лица, бројнији су били: Албанци (1.254 лица или 0,3% становништва), Југословени (632 лица или 1,1% становништва) и Роми (489 лица или 0,1% становништва). Поред наведених лица, непознато је било 2.070 пописаних становника, тако да су остале етничке групе бројале укупно 923 лица и то: Хрвати – 204 лица, Македонци – 99 лица, Словенци – 37 лица, Руси – 51 лице, Мађари 41 лице и други.

Карта 2 – Етничка структура становништва Рашке области по општинама 2002/2003. године

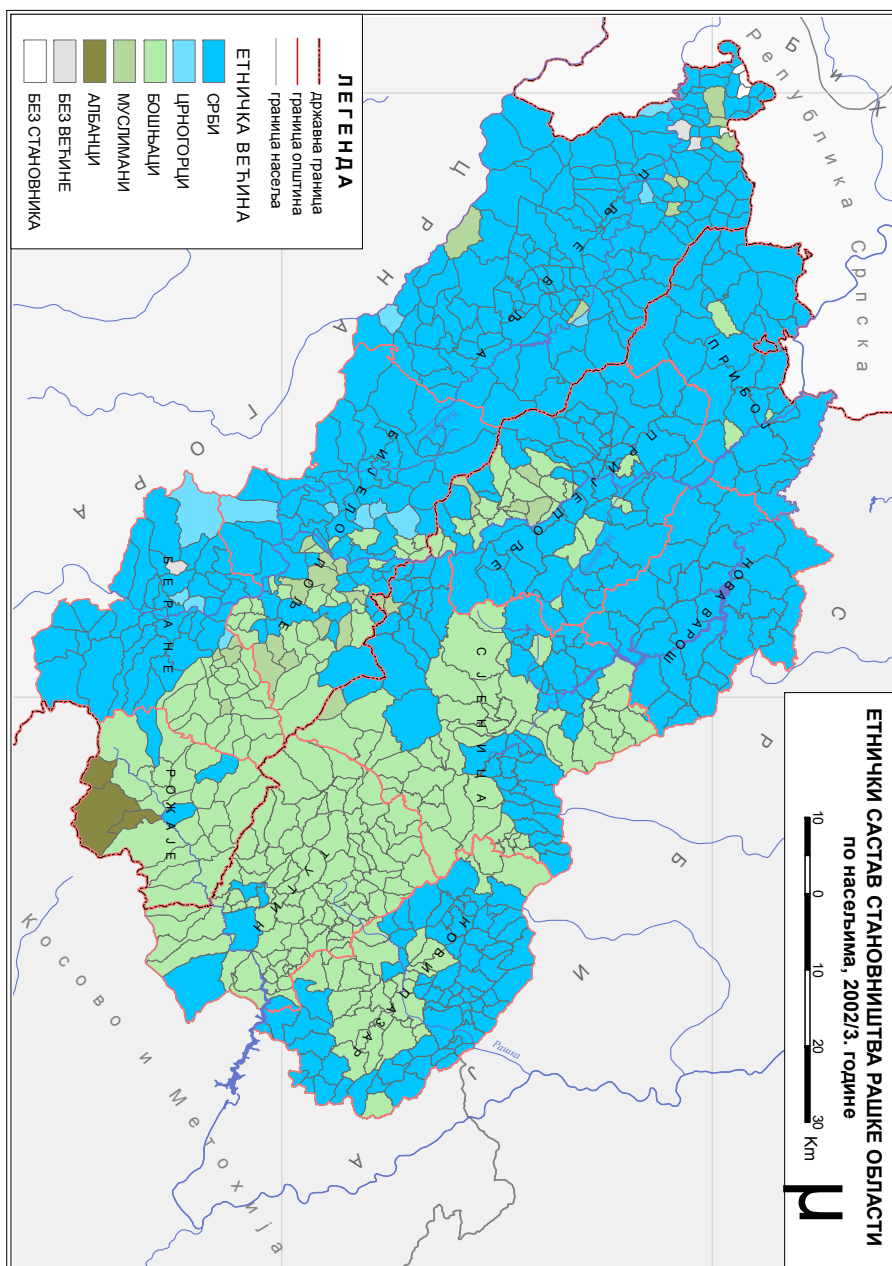
На основу анализе етничке структуре становништва Рашке области по општинама уочава се да су Срби имали апсолутну већину у четири општине: Нова Варош (90,1%), Прибој (74,1%), Пљевља (60,1%) и Пријепоље (56,8%), и релативну већину у две општине: Беране (46,5%) и Бијело Поље (40,3%). Поред тога, најмање Срба је забележено у општини Рожаје, у којој је пописано 904 лица српске националности, што је чинило 4,0% општинске популације. За разлику од Срба, Црногорци нису представљали етничку већину ни у једној општини обухваћеној простором Рашке области. Веће присуство су забележили у општинама Беране (25,5%) и Пљевља (21,5%). Бошњаци су чинили апсолутну већину у четири општине: Тутин (94,2%), Рожаје (82,1%), Нови Пазар (76,3%) и Сјеница (73,3%). Најмањи контингент Бошњака је у општинама: Нова Варош (5,1%) и Пљевља (5,2%). Становништво Муслиманске националне припадности, имало је највеће учешће у општини Бијело Поље (15,8%). Поред наведене општине, са уделом од 4,7 до 9,3% Муслимана карактерисале су се општине: Прибој (4,7%), Беране (6,6%), Рожаје (6,7%), Пљевља (8,1%) и Пријепоље (9,3%), док су општине са најмањим уделом Муслимана: Нова Варош (2,5%), Нови Пазар (1,9%) и Тутин (0,7%). У вези с тим, бројчано су се истицала и лица која се нису национално изјаснила. Удео неизјашњених био је релативно уједначен у свим општинама Рашке области. Највећи је забележен у општини: Беране (1,8%) и Бијело Поље (1,8%), а најмањи у општини: Тутин (0,6%), Сјеница (0,6%) и Рожаје (0,7%) (карта 2).

Потенцијал становништва не мери се само бројем становника, већ и другим обележјима: насељима, територијом и осталим. У том погледу, анализа праћења промена у обиму територијалне обухваћености простора на којем је нека етничка група остваривала већину, указује да су половином прошлог века, Срби и

Црногорци имали апсолутну етничку доминацију над целокупном територијом Рашке области. Међутим, упоредо са изнетим етнопопулационим токовима, и простор на којем су етничку већину чинили Срби и Црногорци континуирано се смањивао, тако да је деведесетих година износио 5.183 km² или 65,4%, да би почетком овог века незнатно био повећан на 5.338 km² или 67,3%.

На основу етноп просторних показатеља, Срби су представљали већинску националну групу на 5.211 km² или скоро 2/3 територије Рашке области, што је знатно више него њихово учешће у укупној популацији. Као већински народ, Срби су обухватили највећи део територије седам општина: Нова Варош (100,0%), Прибој (96,6%), Пљевља (93,5%), Пријепоље (82,6%), Бијело Поље (69,4%), Беране (66,4%) и Нови Пазар (62,2%) и мањи део територије општине: Сјеница (43,2%), Тутин (10,8%) и Рожаје (7,9%). Према том показатељу највећи део Рашке области 2002/3. године обухватала су већинска српска насеља, чиме су Срби били просторно најдисперзивнији народ у Рашкој области. Црногорци су чинили етничку већину на 127 km² или 1,6% њене територије. На тај начин ту етничку групу одликовала је веома слаба просторна хомогенизација. Уочава се да су по општинама просторно остваривали већину на мањим деловима територије општине: Беране (7,8%), Бијело Поље (5,3%) и Пљевља (1,6%). У територијалном погледу, Бошњаци су остваривали етничку већину на 2.322 km² или 29,3% простора Рашке области. Они су имали етничку већину на највећем делу територије општине: Тутин (75,4%), Рожаје (89,2%) и Сјеница (55,3%) и мањем делу општине: Нови Пазар (37,8%), Беране (23,4%), Бијело Поље (17,4%), Пријепоље (20,8%) и Прибој (3,4%). Поред Бошњака, Муслимани су представљали већинску етничку групу на мањим деловима територије општине: Бијело Поље (7,9%), Пљевља (3,6%), Пријепоље (3,0%), Беране (1,8%) и Сјеница (1,5%), односно на 176 km² или 2,2% територије Рашке области. Поред набројаних етничких група, још су Албанци имали етничку доминацију на 72 km², односно 0,9% Рашке области, са израженим тежиштем на 16,7% територије југозападнoг дела општине Рожаје (карта 3).

На основу предвидивих етнодемографских процеса, у наредним деценијама Рашку област карактерисаће процеси етничке хомогенизације који ће бити окончани у општинама Тутин и Рожаје, док ће у завршну фазу ући у општинама: Сјеница, Нови Пазар, Нова Варош, Пљевља и Прибој. Поред наведених процеса, у општинама Пријепоље, Беране и Бијело Поље, до почетка четврте деценије овог века задржаће се хетерогена етничка структура становништва, али са диференцијалним смеровима демографског развоја у корист муслиманског етнодемографског контингента. Сходно изнетим предвиђањима, Рашка област, у просторном смислу, биће изразито издеференцирана на два дела: источни – муслимаски, и западни–православни. Прелазну зону или средишњи контактни део, између наведених етноп просторних целина Рашке области, чиниће територије општина Пријепоље, Бијело Поље и Беране, са дугорочном тенденцијом демографског припајања источном етноп просторном склопу. С обзиром на геополитички и стратегијски значај Рашке области за Србију и међународне центре моћи, ови процеси могу учинити тај простор безбедносно још осетљивијим.

Карта 3 – Етнички састав становништва Рашке области по насељима у 2002/2003. години

Закључак

Рашка област је веома сложена регија, како са географског, тако и са историјског, културног, геополитичког и безбедносног становишта. С једне стране, представља својеврсну географску везу матичних земаља српског историјског простора, историјско средиште и српско средњовековно државотворно и културно језгро, одакле је Србија вековима проширивала свој утицај на Балканском полуострву. Из такве улоге проистекао је њен егзистенцијално-геополитички и геостратегијски значај за Србију. С друге стране, Рашка област је и за све који су тежили да остваре своје интересе на Балканском полуострву и шире имала значајну геополитичку улогу од најранијих времена до данас. Савремена геополитичка ситуација показује да се у Рашкој области, у режији нових геополитичких актера, и даље преплићу разнородни геополитички интереси. Она је данас разапета између геополитичких утицаја Немачке и њене познате геополитичке константе продора на Исток, турско-проамеричке тежње ширења ислама што дубље у Европу и егзистенцијалних српских државотворних и националних интереса.

Геополитичка детерминисаност Рашке области у значајној мери имплицирала је етнодемографске процесе који су резултирали специфичним демографским и цивилизацијским кретањима. Као резултат етнодемографских токова, с једне стране, присутан је процес концентрације и јачања националне хомогенизације муслимана, док је с друге стране, присутан процес просторне дисперзивности карактеристичан за православне, чиме је извршена значајна трансформација савремене етничке и етнопросторне структуре у корист муслиманског етнодемографског система, на рачун православног. Такви диференцијални етнодемографски процеси јесу од посебног геополитичког значаја и важна су претпоставка геополитичке равнотеже Рашке области и њеног свеукупног друштвеног развоја. Дисхармонији етнодемографског развоја Рашке области мора се посветити већа пажња, јер ће занемаривање етногеографије и етнодемографије, на том геопростору оптерећеном супротностима из прошлости и различитих геополитичких утицаја још више усложити њену укупну друштвено-политичку ситуацију.

Идеја регионалног развоја веома је присутна у различитим пројектима широм Европске уније. У том смислу, место Рашке области јесте у модерној Србији заснованој на начелима регионализације, укљученој у европске токове у којој ће се хармонизовати друштвени, политички, економски и правни систем са европским стандардима и нормама. У вези с тим, у Србији ће се поштовати основне европске вредности: мирно решавање спорова, конструктивна међународна сарадња што ће представљати допринос европској безбедности и сарадњи. Само се на тај начин могу превазићи постојећи политички, економски и међуетнички проблеми и обезбедити да та област,

од националног значаја, постане снажан интеграциони фактор у региону. Свако друго решење, неминовно би водило геополитичкој инструментализацији међуетничких односа и дезинтеграцији тог простора.

Литература

1. Дашић, М.: *Административно-територијални положај Старе Рашке у доба турске владавине и настанак имена Санџак, Области Старе Рашке крајем XIX века и почетком XX века*, Пријепоље, 1994.

2. Гиговић, Љ.: *Етнодемографски процеси у Рашкој области у другој половини 20. века и њихов геополитички значај*, докторски рад, Географски факултет, Београд, 2008.

3. Гиговић, Љ.: *Етички састав становништва Рашке области*, Глобус, Српско географско друштво, Београд, 2008.

4. Гравје, Г.: *Новопазарски санџак*, Српски књижевни гласник, Нова штампарија Давидовић, Београд, 1913.

5. Грчић, М.: *Политичка географија*, Географски факултет, Београд, 2000.

6. Лутовац, М.: *Етничке промене у области Старе Рашке*, Отисак из Гласа СССРVII, САНУ, књ.20, Београд, 1978.

7. Јиричек, Ј. К.: *Историја Срба I*, Библиотека фототипских издања, Змај, Београд, 1990.

8. Лутовац, М.: *Етничке промене у области Старе Рашке*, Глас СССРVII САНУ, Одељење друштвених наука, књ. 20, Београд, 1978.

9. Милетић, А.: *Искушења геополитичког земљотреса*, Тајна Балкана, СКЦ, Београд, 1995.

10. Петровић, П.: *Рашка, антропозгеографска проучавања*, Етнографски институт, САНУ, Београд, 1984.

11. Радовановић, С.: „Могућност коришћења статистичке грађе за анализу етнографских и етнодемографских процеса“, *Зборник радова*, Географски институт, САНУ, Београд, 1996.

12. Ratzel, F.: *Antropogeographie, Die geographische Verbreitung des Menschen*, 2 издање, J. Engelhorn, Stuttgart, 1912.

13. Селимовић, С.: *Рашка област и политичке манипулације око тог простора*, Брезнички записи, Пљевља, 1998. стр. 23.

14. Терзић, С.: „Употреба исламског фактора у балканској стратегији великих сила: Рашка и Санџачко питање“, *Настава историје*, бр. 5, Друштво историчара јужнобачког и сремског округа, Нови Сад, 1997. “

14. Терзић, С.: „Рашка или Санџак (о судбини обласног историјског имена Рашка), *Милешевски записи*, бр. 2, Дом културе, Пријепоље, 1996.

15. Хантингтон, С.: *Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка*, ЦИД, Подгорица, 1998.
16. Цвијић, Ј.: *Политички значај Новопазарског санџака*, говори и чланци, сабрана дела, књ. 3, САНУ, Београд, 1987.
17. Цвијић, Ј.: *Природне области, Балканско Полуострво*, сабрана дела, књ. 2, САНУ, Београд, 1991, стр. 68.
18. *Коначни резултати пописа становништва од 15 марта 1948. године*, СЗС, књига IX, становништво по народности, ФНРЈ. Београд, 1954.
19. *Попис становништва 1953*, СЗС ФНРЈ, књига XI, Старост, писменост и народност, подаци за општине према управној подели у 1953 години, Савезни завод за статистику. Београд, 1994.
20. *Национални састав становништва СФРЈ по насељима и општинама*, СЗС, књига III, Београд, 1994; *Национални састав становништва СФРЈ по насељима и општинама*, књига II, Београд, 1994.
21. *Национални састав становништва СФРЈ по насељима и општинама*, СЗС, књига I. Београд, 1991.
22. *Попис становништва и домаћинства СР Југославије 1991. године*, СЗС, Детаљна класификација становништва по националности, књига III, Београд, 1993.
23. *Попис становништва, домаћинства и станова у 2002*, РЗС, Становништво национална или етничка припадност, књига I, Београд, 2003.
24. *Попис становништва, домаћинства и станова у 2003*, ЗСЦГ, Становништво национална или етничка припадност, књига I, Подгорица, 2004.

Датум пријема чланка: **05. 09. 2009.**

Датум прихватања чланка за објављивање: **22. 01. 2010.**